

ELNURƏ HÜSEYNOVA
AMEA İ. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Hüseyn Cavid 31
elnure.huseynova@mail.ru

OĞUZ QRUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ RELYEF LEKSİKASININ DİALEKTOLOJİ ASPEKTLƏRİNİN İŞLƏNMƏ MƏQAMLARI

Xülasə

Ümumiyyətlə, dialektlərin təhlili göstərir ki, onların arasında qeyri-müəyyənlik var. Omonimlər ədəbi dilin eyni və bəzən fərqli formalarına malikdirlər. Oğuz qrupundakı ədəbi dilin sözləri bu qrupun başqa bir dilinin dialektologiyasında istifadə olunur. Dialektlərin təhlili bəzən şivələrdə işlənən sözlərin ədəbi dilimizdə də mövcudluğunu göstərir. Belə ki, ədəbi dildə bir anlam daşıyan söz dialektlərdə bəzən fərqli anlam ifadə edir. Bəzən isə dialektlərdə işlənən söz ədəbi dilimizdəki qarşılığından yalnız hərf və səs fərqliliyi ilə seçilir. Həmçinin dialektlərin qrammatik quruluşunda da fərqliliklər mövcuddur. Belə ki, ədəbi dildə sözlərin qrammatik baxımdan sadə, düzəltmə və mürəkkəb şəkilləri olduğu kimi, dialektlərdə də bənzər hala rast gəlmək olar. Dialektlərdə tək formada işlənən söz ədəbi dildə bəzən söz birləşməsi ilə ifadə olunur. Eyni bir söz bəzən müxtəlif bölgələrin dialektlərində işlənir. Dialektlərdə işlənən bəzi sözlər isə morfemlərin təkrarı ilə əmələ gəlir. Dialektlərdə işlənən bəzi sözlərin isə tam olaraq ədəbi dilimizdə qarşılığı yoxdur. Bu cür sözlər ədəbi dildə yalnız müəyyən sözlər vasitəsi ilə ifadə olunur. Azərbaycan dialektlərində işlənən sözlərin bəzilərinin digər Oğuz qrupu dillərdə də eyni qarşılıqlarının olduğunu müşahidə etmək mümkündür. Bu bənzərliklər dillərin eyni etnik kökdən gəlməsi ilə bağlıdır. Etnik mənşə bənzərliyi ədəbi dillə yanaşı dialektlərdə də bənzərliklərin ortaya çıxmasına gətirib çıxarır. Bu bənzərliklər bəzi səs və hərf dəyişikliyi ilə bəzən eyni formada işlənəməkdədir. Etnik amilin eyniliyi ilə yanaşı tarixilik faktoru da bu dillərdəki oxşarlığın səbəblərindən biridir.

Tarixi zaman kəsiyində birgə yaşamış bu xalqların ədəbi dilləri ilə yanaşı, dialektlərindəki oxşarlığın bir səbəbi də bu faktordur. Bənzərliklərlə yanaşı fərqliliklərində müşahidə olunması bu dillərin tədqiqini zəruri edir. Fərqliliklər isə hər bir dil daşıyıcısının fərdiliyi, individuallığı ilə bağlıdır. Oğuz qrupu türk dillərində relyef leksikasının dialektoloji baxımdan tədqiqi bu cür bənzər və fərqli amilləri aşkarlamaq baxımından zəruridir.

Açar sözlər: Oğuz qrupu türk dilləri, dialektlər, relyef leksikası, Azərbaycan şivələri, Türkiyə türkcəsinin dialektləri

Hər bir dilin ədəbi leksik qatı ilə bərabər dialekt və şivələri də mövcuddur. Belə ki, hər bir dilin milyondan artıq daşıyıcısı müxtəlif areallara yayılır və həmçinin bu dil daşıyıcılarının heç də hamısı öz daşdığı dilin ədəbi dilini səlislə bilmədiyindən dildə müxtəlif şivələrin əmələ gəlməsi heç də təsadüfi deyildir. Türk dillərinin dialektoloji lüğətlərini müxtəlif dilçilər tərəfindən tədqiq edilib, tərtib edilmiş, oxşar və fərqli cəhətləri təyin edilmişdir. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətlərini Ağamusa Axundov, M. Şirəliyev, M. İslamov, K. Ramazanov, B. Tağıyev, Ə. Ağayev, S. Behbudov, H. Məmmədov, Q. Həsənov, Ə. Əliyev, Z. Xasiyev, T. Əhmədov tərtib etmişlər. Bununla yanaşı müəlliflərin ayrı-ayrı zonaların şivələrinə həsr etdikləri tədqiqləri də vardır. Bunların sırasında M. Şirəliyevin 1957-ci ildə nəşr etdirdiyi Bakı dialekti, R. Rüstəmovun 1961-ci ildə nəşr etdirdiyi Quba dialekti, Güntəkin Binnətovanın Azərbaycan dilinin Lerik rayonu şivələri, həmçinin AMEA-nın Naxçıvan Muxtar Respublikasına etdiyi dialektoloji ekspedisiya nəticəsində 2017-ci ildə nəşr olunmuş Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti və s. bunlara misal ola bilər. Digər tərəfdən oğuz qrupunun digər ən yayılmış dili olan türk dilinin də dialektləri ilə bağlı müxtəlif müəlliflərin bunların sırasında Leyla Karahanın Anadolu ağızlarının sınıflandırılması, Münir Ertenin Diyarbakır ağızı, Hüseyn Dallının Kuzeydoğu Bulqarıstan Türk ağızları üzərinə

araşdırmalar, Kemal Edipin Urfa ağzı, bununla yanaşı TDKnın(Türk Dil Kurumunun) bilavasitə türk dilinin ağzları lüğətləri ayrı ayrı vaxtlarda 1963-1982-ci illər arasında çap olunmuş və 2000-ci illər ərzində də müxtəlif vaxtlarda təkmilləşdirilmiş türk dilinin dialektoloji lüğətləri çapdan çıxmışdır. Öz növbəsində türkmən dilinin şivələri ilə bağlı da əsasən türkmən müəllifləri tərəfindən fərqli aspektlərin araşdırıldığı kitablar tərtib olunmuş və türkməndialektologiyası fərqli aspektlərdən təhlilə cəlb edilmişdir. Bunların sırasında Y. Amansarıyevin Türkmən dilinin yomut şivəsini demirgazyk gepleşikləri, O. Çörlüyevnin Mary gepleşiminin çekimli fonemaları, B. Bayramdurdıyevin Ahal gepleşiminin leksikası haqqında kitabları və s. bunlara misal ola bilər. Öz növbəsində qaqauz dilinin tədqiqatçıları sırasında Hasan Erenin Gagavuz Türkçesi, Harun Güngör, Mustafa Argunşahın Gagavuz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kemal H. Karpatın Gagavuzların Tarihi Menşei, Faruk Sümerin Gagavuzların Aslı və digərlərinin bənzər çalışmalarını misal göstərmək olar.

Dillərin dialektlərini tədqiq edərkən bəzən sözlər arasında müxtəlif səs və fonem dəyişikliyi ilə oxşar şivələrin işləndiyini, bəzən isə tam tərsi fərqli sözlərin ortaya çıxdığını, həttdən isə dialektə bir anlamda işlənən şivənin ədəbi dildə tamamilə fərqli mənada eyni ilə işləndiyini müşahidə edə bilərik. Relyef leksikasının dialektlərdə tədqiqi zamanı bir çox ədəbi dil ilə fərqli və oxşar məqamları aşkar edə bilərik. Bunlardan Şərur dialektində *tala* biçimində işlənən şivənin ədəbi dildəki qarşılığı yox, tamamilə fərqli *topa*, *yığın*, *təpə* anlayışlarını verdiyini görə bilərik. [1, 263] Digər tərəfdən Babək və Naxçıvan şəhərlərinin dialektlərində işlənilən *dərə* anlayışını verən sözün ədəbi dilimizdə heç bir sözə bənzərliyi olmayan tamamilə fərqli *öyül* kəliməsi ilə ifadə olunduğunu görə bilərik. [1,230] Həmçinin Ordubad və Şahbuz dialektlərində *çöl*, *səhra*, *düzənlik* anlayışını verən *yazı* sözü ilə Ordubad, Şərur dialektlərində *dəfə* mənası verən *yol* şivəsinin ədəbi dillə yalnız ekvivalent təşkil etdiyini müşahidə edə bilərik. Bakının Şağan qəsəbəsinin dialektində *dərə*, *çuxur* anlamını verən *çala* sözü də ədəbi dillə yalnız ekvivalent təşkil edən sözlərdəndir. Şağan dialektində heç bir ədəbi dildəki qarşılığa bənzəməyən *ləpəddöyən* sözü vardır ki, mənası *sahil* kəliməsidir. [2, 199]

Bundan əlavə Göyçay dialektində *sahilə yaxın dayaz yer* mənasında *bərə* sözü işlənməkdədir. Bakı dialektində *dağ* sözü omonim kimi işlənməklə bir birindən fərqli dörd mənə ifadə etməkdədir. Bunlardan biri *damğa* sözünün qarşılığını ifadə edən və *heyvanlara nişan vermək üçün vurulan işarə*, ikinci qarşılığı *suyun, yağın və s. ən hərərətli vaxtı*, üçüncü qarşılığı *ağır təsir, dərd, kədər* və dördüncü mənası *yüksəklik* olmaqla bir birindən fərqli dörd mənənin qarşılığını verir ki, bunlardan yalnız *yüksəklik* anlamı nisbətən ədəbi dildəki *dağ* sözünə bənzərlik təşkil edir. Bəzən isə dialektlərdə verilən sözlərin ədəbi dildəki heç bir sözlə bənzərlik təşkil etmədiyini görmək mümkündür. Bunlara misal olaraq Lerik rayonunun Zövnə və Osyedərə kəndlərində *qar topası* anlamını verən *sipə* kəliməsidir ki, bu söz ədəbi dilimizdəki heç bir leksik vahidlə bənzərlik təşkil etmir. [3,56]

İndi isə relyef formalarının müxtəlif dialektlərdə işlənmə məqamlarının fərqliliklərinə nəzər yetirək. Ədəbi dilimizdə *təpə* olan sözün Biləsuvar, Göyçay, İmişli, Kürdəmir, Salyan, Şəmki dialektlərində *bazi*, Borçalı, Cəbrayıl bölgəsində *bələn*, Çəmbərək, Qazax *çota*, Bakı, Cəbrayıl, Zəngilan *dahar*, Ağsu *dimbiri*, Şəmki *dıvır*, Cənubi Azərbaycan, Şamaxı *dingə*, Şəki *dumba*, Füzuli *qaynaşdıx* kimi fərqli formalarda işləndiyini müşayət etmək mümkündür. [1,317] Bundan başqa dialektoloji lüğətdə *təpəlik*, *təpəcik* anlamlarında *kiçik təpə* olaraq Ucarda *dünbül*, Cəbrayıl, Goranboy, Qazax, Tərtər, Tovuz, Yexləxdə *irəmə*, Ağdaş dialektində *küdüri* formasında işləndiyinə rast gəlmək olar. Söz birləşməsi olan *dərə təpəli yer* ifadəsi isə Qərbi Azərbaycan dialektində *haranı* formasında işlənir. Türkiyə türkcəsinin dialektlərini təhlil etdiyimiz zaman isə türk ədəbi dilində *tepe* olaraq keçən sözün Türkiyənin Malatya bölgəsində *bökçe*, Kırşehir və ətrafında *depe*, Arpaçayda *tik*, Şərqi Trakya, Ərzurum və Artvin bölgələrində *tepe* formasında işləndiyini müşayət edə bilərik. [4,6], [5], [6,68]

Relyefin ayrılmaz hissələrindən biri də ədəbi dilimizdəki *bulaq* sözüdür. Bu söz Ordubad dialektində *axbur*, Qubada *daşnağ*, Cəlilabadda *eşmə*, Qax dialektində *qaynax* olaraq işlənilir. Türkiyə türkcəsinin ədəbi dilində *pınar* olaraq işlənən bu sözün Cənub Qərbi Anadolu şivəsində qarşılığı *pınar*, Kütahya və ətraf ərazilərdə *buna/bunar*, Artvin bölgəsində *çeşmə*, Rizədə *puğar*,

Ordu bölgəsində *punar* şəklində işlənir. Bunlardan Artvin dialektindəki *çeşme* sözünün *e-ə* əvəzlənməsi ilə bizim ədəbi dilimizdə *çeşmə* formasında işlənməsi danılmaz faktdır. Bununla yanaşı *bulaqda suyun yığıldığı yer* mənasında Qax və Zaqatala bölgəsində *lat* sözü də işlənir.

Relyefin əsas elementlərindən biri də ədəbi dilimizdə *dərə* formasında işlənən kiçik yüksəkliklərdir. Azərbaycanın Bakı, Saatlı dialektlərində *çala*, Çəmbərəkə *gırvə*, Şirvanda *kalava*, Qubada *keş*, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir şivələrində *qolpun* şəklində işlənir. Burada diqqətçəkici məqam Bakı və Saatlı dialektlərindəki *dərə* sözünün qarşılığı olan *çala* sözünün ədəbi dildə də fərqli anlamda işlənməsidir. Türkiyə türkcəsinin dialektlərinə baxdığımız zaman isə burada türk ədəbi dilindəki *dere* sözünün digər zonalarda kəskin fərqli formada işlənmədiyinə rast gəlmək mümkündür. [7,6]

Relyefin digər tərkib hissəsi olan ədəbi dilimizdəki *palçıq* sözü Azərbaycan dilinin Gədəbəy zonasında *çalçamır*, Goranboy, Qazax, Şahbuz, Şəmkir, Tovuz, Yexlaxda *çamır*, Lənkəranda *lapar-lapar*, Qubada *ləhmə*, Bakı, Cəbrayıl, Füzuli, Gəncə, Xaçmaz, Qazax, Meğridə *liğ*, Şirvan, Mingəçevir, Şamaxı şivələrində *lıqqa* şəklində işlənməkdədir. Burada türk ədəbi dilində *çamur* formasında işlənən sözün Azərbaycan dilinin Goranboy, Qazax, Şahbuz, Şəmkir, Tovuz, Yexlaxda ləhçələrində *u-ı* əvəzlənməsi ilə *çamır* şəklində işləndiyini müşayət etmək mümkündür. Bununla yanaşı ədəbi dilimizdə palçıqın çox olduğu yer mənasında *-lıq⁴* şəkilçisinin köməyi ilə *palçıqlıq* sözü işlənir ki, bu sözün dialektlərimizdə Şəkiddə *batdax*, *lıqqalix* Çəmbərək, Gədəbəy, Gəncə, Karvansaray, Şəmkir, Zaqatala bölgələrində *lağar*, Kürdəmir, Salyanda *lırdana* şəklində işlənir. Həmçinin *palçıqlı su* anlayışı ədəbi dildə söz irləşməsi formasında ifadə olunsada Füzuli, Kürdəmir dialektlərində cahid leksik vahidlə *lığab* sözü ilə ifadə olunur. Öz növbəsində türk ədəbi dilində *çamur* olaraq işlənən bu sözün Balıxəşirin Savaştəpə əyalətində *sazlık* şəklində işləndiyini müşayət etmək olar.

İnsan əməyinin məhsulu olub relyefin bir formasını təşkil edən *arx* sözü dialektlərimizdən Göyçayda *art*, Tovuzda *bazı*, İmişli, Kürdəmir, Salyanda *bərəçə*, *hülə*, Şamaxıda *dəsmal*, İsmayılıda *əmbərə*, Naxçıvanda *gilif*, Qarakilsədə *iv*, Ucar, Bərdə, Mingəçevirdə *keşqal*, Meğri, Ordubadda *küz*, Şuşa, Şəmkir, Tovuz, Gədəbəy, İmişlidə *qaj*, Qazaxda *qanıрма*, Borçalı, Hamamlıda *qarım*, Ucarda *qaşqal*, Şirvanda *qolqanoyi*, Goranboyda *qurşax* formalrında fərqli şəkillərdə işləndiyini görmək olar. Balakən bölgəsində isə *su götürmək üçün arxda dərinləşdirilmiş yer* mənasında *lonçor* sözü işlənilir. Şamaxı dialektindəki *dəsmal* sözünün ədəbi dilimizdə işlənən eyni sözlə heç bir bağlılığının olmadığını görə bilərik. Türk dilində *arh* sözü Tokat, Qars, Muş, İğdır, Urfa bölgələrində Azərbaycan ədəbi dili ilə eyni formada işləndiyini görə bilərik.

Azərbaycan ədəbi dilində *çökək* mənasında işlənən sözün Şəki dialektində *batix*, Daşkəsən şivəsində isə *çöxsəx* kimi işləndiyi məlumdur. Qarakilsə bölgəsində isə *qarqasuyu* sözü *çökəklikdə qalan su* mənasında işlənməkdədir. Türkiyənin Eskişehir, Adana və Sivrihisar bölgələrində *çökəlgə* sözü *çökəklik* mənasında işlənməkdədir.

Quranqaz sözü Oğuz bölgəsində *dik* anlamında işlənməkdədir. Burada iki fərqli sözün birləşib tamam fərqli anlamda dialektde işləndiyini müşayət etmək olar.

Ədəbi dilimizdə *səhra* olaraq işlənən sözün Tovuz dialektində *cəzərə*, İmişlidə *haramı* formasında işləndiyini müşayət etmək olar. Belə ki, *haramı* kəliməsi ədəbi dilimizdə müstəqil leksik anlam ifadə etməsə də Qərbi Azərbaycan dialektində *dərə təpəli yer*, İmişli dialektində *səhra*, *düzənlik*, Ordubad şivəsində isə *təknə içərisində hazır məhsul yeyən arı* formalarında görüldüyü kimi tamam fərqli anlamlarda işləndiyini müşayət etmək olar. Buradan da omonimlik hadisəsinin yalnız ədəbi dilin vahidəri arasında deyil, eyni zamanda dialektlərdə də rast gəldiyini müşayət etmək mümkündür.

Ədəbi dilimizdə *bataqlıq* formasında işlənən sözün Qax dialektində *cimcimey*, Borçalı, Kəlbəcər, Qazax, Qəbələ, Mingəçevir, Şahbuz, Şəki dialektlərində *çeyil*, Çəmbərəkə *göz*, Gəncə, Zəngilan şivələrində *qaramalix*, Cəlilabadda *ləc* biçimində işlənməkdədir. Burada Çəmbərək dialektindəki *göz* sözünün ədəbi dilimizdəki *göz* sözünün çoxmənalı anlamları ilə də heç bir bağlılığı olmadığını görmək mümkündür.

Relyefin vahidlərindən biri olan ədəbi dilimizdə *uçurum* formasında işlənən sözün Qax dialektində *cumlax*, *qül* Qubada *küçürüg*, Gədəbəyde *qarsax* formalarında işlənir. Türk dilinin

dialektlərində Niğdədə *uçurum* sözü *topal*, *bacarıqsız*, Türkiyənin ucqar kənd əyalətlərində *su dəyirmanlarında çarxın dönməyi ilə çarxın pərlərindən tökülən su* olaraq işlədilir.

Qəbələ dialektində *curcur*, Qazax *çırçır*, Quba şivəsində *ənbərə*, Qaxda *guruldov*, *quruldavux*, Oğuzda *güruldux*, Oğuzda *lor-lor* formalarında işlənən sözlər Azərbaycan ədəbi dilində *şalalə* kəliməsi ilə ifadə olunur. Burada *curcur*, *çırçır* və *lor-lor şalalə*nin axarkən çıxardığı səs in təkrarından törəyən söz olaraq çıxış edir.

Relyefin geniş yayılmış sözlərindən biri də ədəbi dilimizdəki *meşə* sözüdür ki, Qax dialektində *xırda ağaclı sıx meşə* anlamında *çırxılıx*, Meğridə *sıx və keçilməz meşə* anlamında *gurımlıx*, Zaqatalada *kol*, Cəlilabadda *köşk* sözləri işlənir. Burada dialektlərimizdə işlənən *köşk*, *kol* sözlərinin ədəbi dilimizdə daşdığı mənələrdən nə qədər fərqli işləndiyinin şahidi oluruq. Türk ədəbi dilində *orman* olaraq işlənən sözün Rizə dialektində bizim ədəbi dilimizə yaxın formada *meşe* biçimində, Cənub qərbi Anadolu bölgəsində *r* samitinin düşməsi ilə *oman*, Ordu və ətraf bölgələrdə *kesenek* şəklində işləndiyini müşahidə edə bilərik.

Digər bir relyeflə əlaqəli söz olan *çınqıl* kəliməsinin Gəncə dialektində qarşılığı *xıbar*, Borçalı, Gədəbəy, Goranboy, Qazax, Zəngilan şivələrində *xır*, Qaxda *xitz* formaları işlənir. Digər yandan *çınqıllarla zəngin olan yer* mənasında *çınqıllar* ədəbi dildə işlənən sözə Zaqatalada *xəxəy*, Goranboyda *xırxıx*, Ordubadda *kələ-külə* sözü işlənərkəndir. Ankaranın Şərəflikoçhisar bölgəsində *çınkıl* kəliməsi bizim dilimizdəki qarşılığından tamam fərqli *qoyunların südünü sağmaq üçün istifadə olunan alət* kimi tərcümə olunur. [8,211]

Kol sözü də ədəbi dilimizdə geniş işlənən relyef leksikasının bir növü olmaqla Ağsu dialektində *çırna*, Qaxda *xaraqallıx*, Borçalı, Qazax şivələrində *keçkeçi*, Ağcabədidə *qalınıx*, Culfada *qaraçolu*, Qax, Şəki, Zaqatala bölgələrində *ləmbəlix* kimi formaları vardır. Öz növbəsində yer anlamında *-lıq⁴* şəkilçisinin köməyi ilə *kolluq* sözü düzəlmişdir ki, bu söz dialektlərimizdən Şirvanda *girmə*, Zaqatalada *qalın kolluq* mənasında *hırmannıx*, Cəlilabadda *kolışdığ* sözləri işlənərkəndir. İmişlidə isə öz növbəsində *tikanlı kol* anlamında *itdirsəyi* sözü işlənir ki, ədəbi dilimizdə bu söz stafilocok bakteriyalarının gözə düşməsi ilə əmələ gətirdiyi iltihablanmaya deyilir. [9,18] Bunların hər biri bir birindən göründüyü kimi fərqli formalarda işlənməsi və deyilişi ilə fərqlənir. Bu söz cənub qərbi Anadoluada *k-g* əvəzlənməsi ilə *gol* formasında işlənir.

Ədəbi dilimizdə *çala* sözünün qarşılığı Cəlilabadda *xocağ*, *çuxur* sözünün qarşılığı kimi Oğuz, Şəmkir, İsmayilli, İmişli, Zərdab dialektlərində *kalafa*, *çala çuxur* söz birləşməsi şəklində isə Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində Lənkəranda *çolaqqa*, Bakıda *dəngil-düngül*, qaca-quca Kürdəmirdə *həndir-hamar*, Xanlarda *xurdalı* sözləri işlənir.

Bu sözlərin öz növbəsində əksərinin ədəbi dilimizdə dialektlərdə olduğu kimi təkrarlardan əmələ gələn mürəkkəb sözlər olduğunu görə bilərik. Bundan başqa ədəbi dilimizdə *qaval*, *qaval daşı* mənasında işlənən sözün Qazax dialektində *dınqır* kəliməsi işlənir ki, bu söz digər dialektlərdə də işlənir ki, burada fərqli mənələr müşayət olunur, Belə ki, dialektizm olan bu söz öz növbəsində omonimlik xüsusiyyətinə malikdir. Kürdəmir dialektində bu söz *daz*, Kürdəmirdə *arıq*, *sısq* mənələrində işlənir. Azərbaycan ədəbi dilində *əhəng daşı* sözü də işlənir ki, bu sözün Qazax, Şəmkir, Tovuz zonalarında *gəj* kimi işləndiyini müşayət etmək olur. Digər bir Bakı dialektində *çaylaq daşına qəmbər* deyildiyi də məlumdur.

Relyefin növlərindən biri də ədəbi dilimizdə işlənən *mağara* kəliməsidir ki, bu sözə Qazax, Tovuzda *hin*, Şərurda *kağa*, Balakən, Qax, Zaqatalada *kuvul*, Dərbənddə *qaf*, Qarakilsə, Meğridə *ləm*, Füzulidə isə *kaha* kəliməsinə *qalaça* deyildiyi məlumdur. Türk dilinin Derleme Sözlüğündə *mağara* kəliməsinin Burdurun Ağlasun bölgəsində *tarlalarda bitib, qırmızı, ağ çiçəklər açan yabani bitki kökünə* verilən ad olduğu göstərilmişdir.

Relyefin əsas atributlarından biri də heç şübhəsiz *torpaq*dir ki, Qazax dialektində *qarımmıx dincə qoyulmuş torpaq* anlamında, *qarasoy* isə *qara torpaq* mənələrində işlənərkəndir. Türkiyənin Dənizli bölgəsində bu söz türk dilinin orfoqrafik normalarına uyğun olaraq *toprak* şəklində yazılsa da, tələffüzdə *torpak* olaraq samit səslərin yer dəyişmələri biçimində deyilir.

Relyef leksikasında eyni zamanda relyeflə əlaqədar dialektologiyada çox rast gəlinən *daş* kəliməsidir ki, bu söz onun müxtəlifliyi ilə həmçinin bu sözün zonalar üzrə fərqli səslənməsi ilə əlaqədar müxtəlifliklə zəngindir. Belə ki, ədəbi dildə söz birləşməsi formasında rastladığımız

çaxmaq daşı ifadəsi Gədəbəydə *qaracaruf*, *böyük daş parçası* ifadəsi Goranboy, Göyçay, Qazax, Ordubad, Şuşa, Tovuz dialektlərində *əlləmə*, Çəmbərəkdə *hellən*, Qaxda *xirt*, Şəkiddə *qəyir* şivəsi *çox xırda daş* anlamında, Zaqatalada *qoxi*, *qorboq böyük daş*, Gədəbəy dialektində ədəbi dildəki anlamından fərqli olaraq *ləpə* daş mənasında, *ləvərə* isə Zərdab dialektində *böyük daş* mənasında işlənməkdədir. Öz növbəsində Türkiyə türkcəsinin ədəbi dilində *d-t* əvəzlənməsi ilə *taş* formasında işlənən bu söz Türkiyənin Diyarbakır əyalətinin şivəsində Azərbaycan ədəbi dilindəki kimi *daş*, Rizə dialektində isə *taj* formasında türk ədəbi dilindəki orfoqrafik qəbul olunmuş normanın *ş-j* əvəzlənməsi ilə işləndiyini görmək mümkündür.

Ümumilikdə isə dialektlərin təhlili onların öz aralarında omonimliyin, ədəbi dildəki qarşılıqlarından bəzən tamamilə, bəzən isə cüzi sait, samit dəyişməsi ilə eyni ilə və ya Oğuz qrupunun ədəbi dillərindən birində işlənən sözün, digərinin yalnız dialektində mövcud olduğunu və ədəbi dildə söz birləşməsi formasında verilən ifadənin dialektlərdə bir sözlə ifadə olunduğunu müşayət etmək mümkündür.

Ədəbiyyat

- 1) Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti. A-Z. AMEA İ. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Elm və təhsil nəşriyyatı. Bakı. 2017. 304 s.
- 2) M. Ş. Şirəliyev. Bakı dialekti. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı. Bakı. 1957. 225 s.
- 3) Güntəkin Binnətova. Azərbaycan dilinin Lerik rayonu şivələri. Nurlan nəşriyyatı. Bakı. 2007. 174 s.
- 4) Selahattin Olcay. Doğu Trakya Yerli Ağzı. İnceleme-Derleme-Dizin. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara. 1995. 92 s.
- 5) www.tdk.gov.tr
- 6) Zikri Turan. Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşum Köyü Ağzı. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara. 2006. 344 s.
- 7) Türkiyə'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Cilt: 4 (D). TDK Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara. 1969. 1311 s.
- 8) Türkiyəde Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. XI cilt. U-Z. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara. 2009. 822 s.
- 9) Ü.Musabəyli. Göz xəstəlikləri. Tibb İnstitutu üçün dərslik. Bakı. Maarif nəşriyyatı. 1972. 187 s.

Э. Гусейнова

Диалектологические аспекты рельефной лексики в огузской группе тюркских языков

Резюме

В целом, анализ диалектов показывает, что между ними существует двусмысленность. Омонимы имеют одинаковые, а иногда и разные формы литературного языка. Слова литературном языке в огузском группе используется и в диалектологии другого языка этой группе. Слова литературного языка в огузской группе используются в диалектологии другого языка этой группы. Анализ диалектов иногда показывает, что слова, используемые в диалектах, также существуют в нашем литературном языке. Таким образом, значение литературного языка иногда имеет другое значение в диалектах.

Иногда слово, на котором говорят в диалектах, используется за исключением буквы и звука на литературном языке. Существуют также различия в грамматической структуре диалектов. Можно найти сходство таким образом в диалектах, простые, корректирующие и сложные образы грамматических слов в литературном языке. На диалекте одноформные слова иногда выражаются в литературном языке словосочетаниями. Одно и то же слово иногда используется в диалектах разных регионов. Некоторые слова в диалектах происходят от повторяющихся морфем.

Некоторые слова в диалектах не совсем соответствуют нашему литературному языку. Такие слова выражаются словами буквально только определенными словами. Можно заметить, что некоторые слова, используемые в азербайджанских диалектах, похожи на другие языки огузской группы. Эти сходства обусловлены тем же этническим происхождением языка. Сходство этнического происхождения приводит к сходству диалектов, а также литературного языка.

Эти сходства иногда обрабатываются в одной форме с некоторыми изменениями звука и букв. В дополнение к историческому фактору фактор этнической идентичности является одной из причин, почему этого сходство. Одной из причин их сходства с литературными языками является тот факт, что эти народы сосуществуют в истории. Наряду с общими чертами, наблюдение этих языков имеет важное значение.

Различия связаны с индивидуальностью, индивидуальностью каждого языкового носителя. Диалектологическое изучение рельефной лексики в огузской группе тюркских языков имеет важное значение для выявления сходных и разных факторов.

Ключевые слова: Огузская группа тюркских языков, диалекты, рельефная лексика, диалекты Азербайджанского языка, диалекты Турецкого языка

E. Huseynova

Dialectological aspects of relief vocabulary in the Oguz group of Turkic languages

Summary

In general, the analysis of dialects shows that there is an ambiguity between them. The words of the literary language in the Oguz group are used in the dialectology of another language of this group. The words of the literary language in the Oguz group are also used in the dialectology of another language in this group. An analysis of dialects sometimes shows that the words used in dialects also exist in our literary language.

The meaning of a literary language sometimes has a different meaning in dialects. Sometimes the word spoken in dialects is used with the exception of the letter and sound in a literary language. There are also differences in the grammatical structure of dialects. One can find similarities in dialects, simple, corrective and complex images of grammatical words in a literary language. In a dialect, single-form words are sometimes expressed in a literary language by phrases. The same word is sometimes used in dialects of different regions. Some words in dialects come from repeated morphemes. Some words in dialects come from repeated morphemes.

Some words in the dialects do not quite correspond to our literary language. Such words are expressed by words literally only by certain words. It can be noted that some words used in Azerbaijani dialects are similar to other languages of the Oguz group.

These similarities are due to the same ethnic origin of the language. The similarity of ethnic origin leads to the similarity of dialects, as well as the literary language. These similarities are sometimes processed in the same form with some changes in sound and letters. In addition to the historical factor, the factor of ethnic identity is one of the reasons why this is similar.

One of the reasons for their similarity with literary languages is the fact that these peoples coexist in history. Along with common features, the observation of these languages is important. The differences are associated with the individuality, individuality of each language carrier. The dialectological study of relief vocabulary in the Oguzh group of Turkic languages is important for identifying similar and different factors.

Key words: Oguzh group of turkish languages, dialects, relief vocabulary, dialects of the Azerbaijani language, dialects of the Turkish language

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.04.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Rüşət Rüstəmov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.